

Хроненко Ігор Вікторович

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник

**РЕВІЗІЯ МОЩЕЙ ПРЕПОДОБНИХ ПЕЧЕРСЬКИХ 1744 р.
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦДІАК УКРАЇНИ**

1714 р. Петро I видав указ, яким на державному рівні було легалізовано “розкол” (старообрядництво). Ця подія створила передумови для початку нового етапу історичної, догматичної і богословської полеміки між новоствореною 1721 р. державно-церковною структурою – Святейшим Синодом і старообрядцями: останні тепер мали хоча й обмежені, та все ж законні громадянські права [4]. Полеміку вели зазвичай на сторінках спеціальних праць, авторами яких були вчені монахи, архієреї. На початку XVIII ст. вже почали видавати богословську літературу на зазначену тему: це книга митрополита Великоновгородського і Великолуцького Іова “Ответ краткий, на подметное письмо о рождении сими времени антихриста” (“Увещательный ответ от Писаний”) (1707) і свт. Димитрія Ростовського “Розыск о раскольнической брынской вере” (1709) [6].

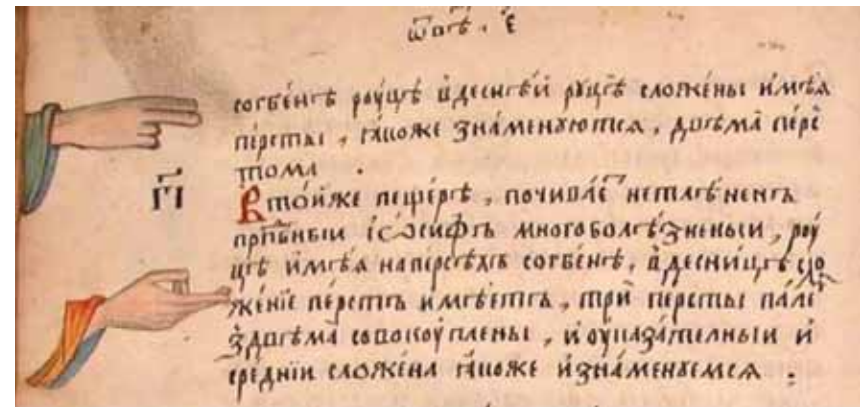
Після створення синодального адміністративного апарату було організовано й роботу з “розкольниками”. Приміром, в обов’язки Синоду входило слідкувати за щирістю віри і вподобаннями, викорінювати марновірство, ересь і розкол [9].

З 1722 р. радником Синоду з “розкольницьких справ” було призначено єпископа Тверського і Кашинського Феофілакта (Лопатинського), випускника, а згодом і викладача Києво-Могилянської академії, пізніше ректора Московської академії. 1725 р., після суду над архієпископом Феодосієм Яновським, він обійняв посаду першого віце-президента Синоду.

З 1724 р. разом з ігуменом Йосифом Решіловим [2] владика Феофілакт працював над створенням полемічної богословсько-місіонерської праці “Обличение неправд раскольникових” [8, 326]. Як писали про нього сучасники: “Упражняясь в проповеди

слова Божья, он сочинял книги против раскольников и иноверцев – лютеран и кальвинов” [10].

Згадану працю архієпископ Феофілакт спрямував проти “Поморских ответов” (“Ответы пустынножителей на вопросы иеромонаха Неофита”) (1723) братів Андрія і Семена Денисових (Мишецьких). Брати Денисови були не лише організаторами і керівниками поморських старообрядців-безпопівців, але й талановитими проповідниками і полемістами. Освіту отримали в Києво-Могилянській академії у 10-х рр. XVIII ст. [3]. Навчаючись у Києві, відвідували лаврські святині, що підтверджує цитата з “Поморских ответов”, де вони описують перстоскладення у мощей деяких преподобних: “Тамо в пещере прп. Феодосия, почивает нетленен Илья Муромец на перстех согбенной руке, в десней руке сложены имея персты, якоже знаменуются, двома перстома. В той же пещере почивает нетленен прп. Иосиф Многоболезненный, руке имея наперстех согбен, в одеснице сложение перст имеет, три персты палец с двоим совокуплены, и указательный и средний сложен якоже и знаменуемся” [1] (іл. 1).

Іл. 1

Для написання зазначеної полемічної праці владика Феофілакт розпочав збір матеріалів і свідчень з різних джерел. Як один із способів заперечення вчення старообрядців розглядав

можливість викрити їхній обман. 17 вересня 1724 р. він направив запит наміснику Лаври архимандриту Іоаннікію Синютювичу щодо перевірки перстоскладення у названих розкольниками лаврських преподобних, що спочивають у Дальніх печерах [11, арк. 3-Ззв.]. У листі було надіслано й копії зображення рук преподобних [11, арк. 4зв.] (іл. 2) (малюнки, як ми бачимо, було скопійовано з “Поморских ответов”).

Іл. 2

Також єпископ просив після “освидетельствования” зробити зарисовки з рук преподобних, при цьому не використовувати усякого роду “придавки или удавки” (механізмів для закріплення рук і пальців на мощах у певному положенні) [11, арк. 3зв.]. Такі зображення владиці Феофілакті було надіслано. На жаль, лист, що надійшов у відповідь, не зберігся, але про це свідчать наявні копії малюнків рук преподобних Печерських у митрополита Арсенія Мацеєвича.

1734 р. єпископ Феофілакт закінчив свою богословсько-полемічну працю і відправив її на рецензію в Синод, де вона потрапила для розгляду до завзятого борця із старообрядництвом архієпископа Нижегородського і Алатирського Пителима. Та 1735 р. розпочалося переслідування владики Феофілакта з боку влади, а 1738 р. помер владики Пителима. І лише 1742 р., через рік після смерті автора праці, рукопис було направлено для нового розгляду і доповнення митрополиту Ростовському і Ярославському Арсенію Мацеєвичу. 1743 р. він

звернувся в Синод з проханням надіслати йому оригінал “Поморских ответов” [7]. А 1 грудня 1743 р. направив запит архимандриту Тимофію Щербацькому (намісник Лаври 1740–1747 рр.), у якому зазначив, що у записках владики Феофілакта знайшов зображення рук прп. Мойсея Муромця і Йосифа Багатохворобливого, що засвідчили начальники: Ближніх печер – ієросхимонах Роман Копа і Дальніх печер – ієросхимонах Іоанн [11, арк. 7] (іл. 3). Надіслану копію владики просив звірити з оригіналом. У нього виникли сумніви щодо наявності таких преподобних, як Йосиф Багатохворобливий і Мойсей Муромець, згадки про яких у Патерику він не знайшов. Крім цього, владики просив перевірити перстоскладення в інших преподобних Печерських, а особливо у прп. Марка Гробокопача, у якого явно показано трьохперстне складення [11, арк. 5-5зв., 6].

Іл. 3

Настоятель Лаври дав розпорядження начальникам Ближніх і Дальніх печер щодо “ревізії” мощей преподобних [11, арк. 8-8зв., 9] і 22 лютого 1744 р. було здійснено перевірку, за результатами якої склали “Доношение”.

Начальник Антонієвих печер ієросхимонах Венедикт обстежив руки прпп. Мойсея Угурина, Іллі Муромця, Пимена Багатохворобливого, Луки Економа. Після огляду було зроблено замальовки рук вказаних преподобних Печерських. Малюнки завірили два соборні старці – ієросхимонахи Тимофій і Макарій.

У “Доношени” було вказано, що права рука прп. Марка Гробокопача відсутня, також підтверджувалися слова владики Арсенія про те, що прп. Мойсея Муромця в печерах немає [11, арк. 10-10зв., 11зв., 12зв., 14зв.]. Можна припустити про допущену кимось із попередників владики помилку, оскільки у Дальніх печерах покоїться прп. Мойсей Чудотворець.

У “Доношени” начальник Феодосієвих печер ієросхимонах Тимофій повідомляв, що було опитано монахів, які жили в монастирі більше 30-ти років. Вони вказали на моці прп. Йосифа Багатохворобливого, також було знайдено табличку з його коротким житієм [11, арк. 15-15зв.]. Руку преподобного також було замальовано [11, арк. 16] і відправлено архимандриту Лаври.

24 лютого 1744 р. скомпільовані звіти з копіями замальовок рук преподобних Печерських відправили владиці Арсенію, при цьому зазначили, що попередньо надіслані ним “обрисование рук весьма сомнительно” [11, арк. 19-19зв., 20] (тут мається на увазі відсутність в печерах прп. Мойсея Муромця). Збіг перстоскладення з копіями, надісланими владикою Арсенієм, спостерігався лише у прп. Йосифа Багатохворобливого (іл. 4) (у Патерику він згадується як прп. Йосиф Хворобливий).

Після доповіді митрополита Арсенія в Синоді, у Лавру надіслали і 4 червня 1744 р. зачитали указ імператриці Єлизавети Петрівни щодо з'ясування настоятелем і братією, з якої причини і коли зникла рука на мощах прп. Марка Гробокопача, оскільки вона була цілою ще у жовтні 1729 р., при цьому “руку прямостоящую с триперстным сложением держит как во Псалтыре или Катехизисе печатается” [11, арк. 1а]. Наголошувалося на тому, щоб настоятель і братія уважно слідували за мощами

Іл. 4

преподобних і “дабы от оных никаковой наималейшей части в утрату последовать не могло” [11, арк. 1а зв.-2].

У листопаді 1744 р. митрополит Арсеній Мацеєвич допрацював богословський труд Феофілакта Лопатинського “Обличение неправды раскольнической”. Книгу було видано 6 вересня 1745 р. в Москві в “лист славенскими буквами” [8, 329]. Владика згодом склав і “Дополнение обличения ответов раскольнических, пустосвятами Выгорецкими в 1723 году предложенных” [5].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що полеміка між православними і старообрядцями у другій чверті XVIII ст. підштовхнула лаврську братію розпочати опис і більш дієво забезпечувати зберігання мощей преподобних Печерських. Згаданий епізод характеризує життя лаврської братії і значення монастирських святинь для Руського православ'я і місіонерства у першій половині XVIII ст.

Примітки

1. Денисов А. Поморские ответы. Рукопись 1741 г. – Л. 33-33об. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.stsl.ru/manuscripts/dopolnitelnoe-sobranie-biblioteki-troitse-sergievoi-lavru/323>
2. Здравомыслов К. Я. Иосиф (Решилов) // Русский биографический словарь : В 25 томах. – СПб. ; М., 1897. – Т. 8. – С. 339-340.
3. Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст.: енциклопедичне видання / Відп. ред. В. С. Брюховецький; наук. ред., упоряд. З. І. Хижняк; рец. Н. М. Яковенко. – К., 2001. – С. 176-180.
4. Новгородское старообрядчество XVIII века. Предварительный очерк историографии (преимущественно до 2003 г.) и некоторые аспекты истории [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studall.info/all2-75230.html>
5. Об Арсении Мацевиче, как обличителе раскола // Православный собеседник, 1861. – Т. III. – С. 184-204.
6. Полемика со старообрядцами в русской публицистике XVII–XVIII вв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studbooks.net/2416879/kulturologiya/polemika_staroobryadtsami_XVIII_veke
7. “Поморские ответы” на русском языке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://guvera.ru/articles/pomorskie_otvety
8. Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина. – СПб., 1827. – Ч. 2.
9. Смолич И. К. История Русской Церкви: 1700–1917 : В 2 частях. – М. : Валаамский монастырь, 1997. – Ч. 1. – С. 36.
10. Титлинов Б. Феофилакт (Лопатинский) // Русский биографический словарь : В 25 томах. – СПб. ; М., 1913. – Т. 25. – С. 457-466.
11. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1заг., спр. 72. Дело об освидетельствовании рук преподобных отец печерских каким онде сложением перстов имеются. А именно Ильи Муромца, Моисея Угриня, Луки Економа Печерского, Пимена Многоболезненного и Иосифа Болезненного на дальних пещерах. 1744, 21 арк.